

BANK KAFOLATI – MAJBURIYATLARNI MOLİYAVIY-HUQUQIY JIHATDAN TA'MINLASH MEXANIZMI

M.Tillaboyeva

Farg'ona davlat universiteti

Huquqshunoslik fakulteti katta o'qituvchisi, y.f.f.d.

Annotatsiya: Mamlakatimizda shakllanib borayotgan bozor iqtisodiyoti sharoitida iqtisodiy munosabatlar tobora kengayib bormoqda. Shu jarayonda ushbu munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda, amaldagi qonunchilikka muvofiq qo'llaniladigan samarali hamda moslashuvchan huquqiy mexanizmlarni yaratish zarurati yuzaga kelmoqda. Bunday mexanizmlardan biri sifatida bank kafolati institutini shakllantirish va uni yanada takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bank kafolati tushunchasi, uning amaliyotga joriy etilishining zarurati, shakllanish tarixi hamda majburiyatlarning bajarilishini ta'minlovchi moliyaviy-huquqiy instrument sifatidagi ahamiyati quyida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: bank, kafolat, prinsipial (asosiy qarzdor), benefitsiar (foйда oluvchi), kafil, majburiyat, huquqiy mexanizm, moliyaviy instrument.

БАНКОВСКАЯ ГАРАНТИЯ — МЕХАНИЗМ ФИНАНСОВОГО И ПРАВОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ

М. Тиллабоева

Ферганский государственный университет Старший преподаватель
юридического факультета, кандидат юридических наук

Аннотация: В условиях формирования рыночной экономики в нашей стране экономические отношения продолжают активно развиваться и расширяться. В этой связи возникает необходимость создания эффективного и гибкого правового механизма мер, реализуемых в соответствии с действующим законодательством с учетом специфики данных отношений. Одним из таких механизмов является формирование и дальнейшее развитие института банковской гарантии. Понятие банковской гарантии, необходимость её внедрения в практику, история становления, а также её значение как финансово-правового инструмента обеспечения исполнения обязательств рассматриваются в данной работе.

Ключевые слова: банк, гарантия, принципал, бенефициар, поручитель, обязательство, правовой механизм, финансовый инструмент.

BANK GUARANTEE - A MECHANISM FOR FINANCIAL AND LEGAL SECURITY OF OBLIGATIONS

M.Tillaboyeva

Fergana State University

Senior Lecturer, Faculty of Law, Ph.D.

Annotation: In the context of the formation of a market economy in our country, economic relations are continuously expanding and developing. Under such conditions, there arises a need to create an effective and flexible system of legal measures implemented in accordance with current legislation, taking into account the specific features of these relations. One of such mechanisms is the establishment and further development of the institution of bank guarantee. The concept of a bank guarantee, the necessity of its introduction into practice, its historical development, and its significance as a financial and legal instrument for securing the fulfillment of obligations are analyzed in this study.

Keywords: bank, guarantee, principal, beneficiary, surety, obligation, legal mechanism, financial instrument.

Kirish.

Jahon amaliyotida bank kafolati majburiyatlarning bajarilishini ta'minlash vositasi sifatida keng qo'llaniladigan huquqiy institut hisoblanadi. Mazkur tushuncha faqat bank tomonidan beriladigan kafolat bilan cheklanib qolmaydi, balki u kreditor talablarining bajarilishini ta'minlashga qaratilgan boshqa mexanizmlar bilan ham uzviy bog'liq bo'lishi mumkin. Shu sababli bank kafolati instituti amaliyotda turli huquqiy shakllarda namoyon bo'ladi.

Bank kafolati — bu bank (kafil) tomonidan boshqa shaxs (prinsipal)ning topshirig'i asosida qabul qilinadigan yozma majburiyat bo'lib, unga ko'ra prinsipal o'z majburiyatlarini bajarmagan taqdirda uning kreditori (benefitsiar) bankka yozma talab bilan murojaat qilsa, bank kafolat shartlariga muvofiq belgilangan pul summasini to'lash majburiyatini zimmasiga oladi.

Prinsipal — bu bankka uchinchi shaxs, ya'ni benefitsiar oldidagi majburiyatlarining bajarilishini ta'minlash maqsadida bank kafolati berish to'g'risida murojaat qilgan shaxsdir.

Benefitsiar esa prinsipal zimmasidagi majburiyatning bajarilishi uchun berilgan kafolatni qabul qiluvchi hamda ushbu majburiyat bo'yicha kreditor hisoblanadi.

Kafolat beruvchi, ya'ni bank — o'z mijozining (prinsipalning) yozma arizasi asosida, prinsipal benefitsiar oldidagi majburiyatlarini bajarmagan yoki lozim darajada

bajarmagan taqdirda, kafolat shartlariga muvofiq ushbu majburiyatlarni bajarishni o'z zimmasiga oladigan moliyaviy muassasa hisoblanadi.

Bank kafolati prinsipalning benefitsiar oldidagi asosiy majburiyatlarini o'z vaqtida va to'liq bajarilishini ta'minlashga xizmat qiladi. Mazkur kafolat prinsipalning yozma yoki elektron murojaati asosida, uning moliyaviy holati tahlil qilinib, bankning kredit siyosatiga muvofiq hamda tegishli ta'minotlar asosida benefitsiar foydasiga rasmiylashtiriladi.

Amaldagi tartibga ko'ra, bank kafolatini beruvchi subyekt sifatida banklar, boshqa kredit tashkilotlari hamda sug'urta kompaniyalari ishtirok etishi mumkin. Ayrim hollarda bank kafolatida benefitsiar alohida ko'rsatilmaligi ham mumkin. Bunday vaziyatda kafolat bo'yicha majburiyat dastlab kafolatni taqdim etgan kreditor manfaatlari yo'lida bajariladi.

Bugungi kunda majburiyatlarning bajarilishini ta'minlash usuli sifatida bank kafolatiga bo'lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Bu holat tasodifiy emas, chunki bank kafolati to'g'ri qo'llanilgan taqdirda ham prinsipal, ham benefitsiar manfaatlarini samarali himoya qiluvchi huquqiy vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Metodologiya

Kafolat instituti dastlab xalqaro huquqiy mexanizm sifatida shakllangan bo'lib, u eng avvalo xalqaro moliyaviy-kredit munosabatlari sohasida qo'llanila boshlagan. Mazkur institut nisbatan yangi huquqiy vositalardan biri hisoblanadi. Xalqaro sud amaliyoti tahlili shuni ko'rsatadiki, bank kafolatining paydo bo'lishi XX asrning 60-yillariga to'g'ri keladi. Ayniqsa, XX asrning 60–70-yillari xalqaro savdo aloqalarining jadal rivojlanishi bilan tavsiflanadi.

Xalqaro savdo operatsiyalarida ishtirok etish mahalliy savdoga nisbatan ko'proq xavf-xatarlarni keltirib chiqaradi. Tadbirkorlar ko'pincha o'zlariga notanish bo'lgan huquqiy tizimlar, xalqaro hamda milliy qonunchilikni qo'llashdagi murakkabliklar, siyosiy vaziyatning oldindan aniq bo'lmasligi hamda hududiy masofalarning uzoqligi kabi omillarga duch keladi. Natijada majburiyatlarning bajarilmasligi yoki lozim darajada bajarilmasligi ehtimoli ortadi.

Bundan tashqari, xalqaro savdoda barter operatsiyalarining ko'payishi, bitimlar qiymatining ortib borishi hamda pul aylanmasining tezligini oshirishga qaratilgan umumiy iqtisodiy tendensiyalar ham ayrim hollarda shartnomaviy majburiyatlarning bajarilishini kechiktirish yoki umuman bajarilmaslik xavfini yuzaga keltiradi. Moliyaviy majburiyatlarning o'z vaqtida bajarilishini ta'minlaydigan ishonchli huquqiy mexanizmlarning yetishmasligi esa ishlab chiqarish va savdo munosabatlarining rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Yevropa davlatlarida bank kafolati mustaqil moliyaviy instrument sifatida ayniqsa Ikkinchi jahon urushidan keyin shakllana boshladi. Bunga sabab shundaki,

o'sha davrda majburiyatlarni ta'minlashning an'anaviy usullari moliya va kredit bozorining ehtiyojlarini to'liq qondira olmay qolgan edi. Huquqiy ta'sir doirasi va undan kelib chiqadigan huquqiy oqibatlar nuqtai nazaridan Yevropa huquqshunoslari bank kafolatining ayrim jihatlari kafillik shartnomasi hamda qisman sug'urta shartnomasi bilan o'xshash ekanligini bir necha bor ta'kidlab o'tganlar. Ayrim holatlarda ushbu institut akkreditiv bilan ham ma'lum darajada o'xshashlikka ega ekanligi qayd etiladi.

Mazkur huquqiy munosabatlarni tahlil qilgan ko'plab tadqiqotchilar bank kafolati turli huquqiy institutlar elementlarini o'zida mujassam etganligini ta'kidlaydi. Shuning uchun ham bank kafolati bilan boshqa moliyaviy-huquqiy vositalar o'rtasidagi o'xshashliklar tasodifiy holat emas, balki ushbu institutning tarixiy rivojlanish jarayoni bilan izohlanadi.

Bank kafolati tijorat faoliyati amaliyotida nisbatan keyinroq shakllanib, qo'llanila boshlagan huquqiy instrumentlardan biri hisoblanadi. Yuqorida qayd etilganidek, bank kafolati dastlab 1960-yillarning o'rtalarida AQSHda tijorat muomalasida paydo bo'lgan. XX asrning 70-yillari boshlariga kelib esa bank tizimi vakillari uni xalqaro iqtisodiy aloqalarning kengayishi, shuningdek, xalqaro to'lov operatsiyalarining soni hamda hajmi ortib borishi bilan bog'liq holda tadbirkorlik muomalasiga faol tarzda joriy eta boshladilar.

Bank kafolatining keng qo'llanilishiga turtki bergan omillardan yana biri o'sha davrda yuzaga kelgan "neft inqirozi" bilan ham bog'liqdir. Mazkur holat natijasida Yaqin Sharqdagi neft qazib chiqaruvchi davlatlar infratuzilma obyektlarini (yo'llar, dengiz portlari, aeroportlar) rivojlantirish, shuningdek, ijtimoiy ahamiyatga ega qurilish loyihalarini (uy-joylar, shifoxonalar, aloqa tizimlari) amalga oshirish maqsadida G'arb kompaniyalari bilan yirik shartnomalar tuza boshladilar. Bunday loyihalarda davlat manfaatlarini himoya qilish hamda shartnomaviy majburiyatlarning bajarilishini kafolatlash uchun bank kafolati muhim huquqiy vosita sifatida qo'llanildi.

Mustaqil huquqiy institut sifatida kafolat tizimi 2009 yilda yangi tahrirdagi **"Talablar bo'yicha kafolatlarning yagona qoidalari" (Uniform Rules for Demand Guarantees — URDG 758)** qabul qilinishi bilan yanada rivojlandi. Ushbu qoidalarni qayta ishlab chiqishdan asosiy maqsad xalqaro bank amaliyotida yuz bergan o'zgarishlarni inobatga olish va ularni yagona tartibga solishdan iborat edi. "Talablar bo'yicha kafolatlarning yagona qoidalari" (URDG 758) 2010 yil 1 iyuldan boshlab kuchga kirdi.

Mazkur hujjat mualliflari yangi qoidalar nafaqat mavjud amaliyotni tizimlashtirish, balki xalqaro miqyosda ilg'or hisoblangan amaliyotni keng targ'ib qilishga xizmat qilishini ta'kidlaganlar. Xalqaro Savdo Palatasining Bosh kotibi **J. Rozvadovskiy** fikriga ko'ra: *"URDG 758 qoidalari talab bo'yicha beriladigan*

kafolatlar uchun global standart vazifasini bajarishga mo'ljallangan. Mazkur qoidalar ayrim jihatlari bilan evolyutsion emas, balki inqilobiy xarakterga ega".

Bugungi kunda bank kafolati keng qo'llanilayotgan hamda jadal rivojlanib borayotgan moliyaviy-huquqiy mexanizmlardan biri hisoblanadi. Jahon amaliyotida bank kafolati majburiyatlarning bajarilishini ta'minlash vositasi sifatida keng talqin qilinib, kreditor talablarini ta'minlashga xizmat qiluvchi turli mexanizmlarni o'zida mujassamlashtirishi mumkin.

Hozirgi davrda bank kafolati shartnomaviy munosabatlarni tartibga solishning xalqaro miqyosda tan olingan samarali vositalaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Ayniqsa, katta miqdordagi moliyaviy mablag'lar va resurslarni talab qiladigan iqtisodiy faoliyat sohalarida ushbu mexanizmga bo'lgan ehtiyoj yanada yuqori hisoblanadi.

Kreditor nuqtai nazaridan qaranganda, bank kafolati nafaqat uning huquq va manfaatlarini himoya qilish imkonini beradi, balki kutilmagan moliyaviy yo'qotishlar ehtimolini kamaytirishga ham xizmat qiladi. Shu bilan birga, majburiyatlar buzilgan taqdirda kreditor sud tartibida da'vo kiritmasdan turib ham, qisqa muddat ichida o'z talablarini qondirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, hozirgi kunda bank kafolatlarini berish, ya'ni kafolat operatsiyalarini amalga oshirish kredit tashkilotlari faoliyatining muhim yo'nalishlaridan biriga aylangan. Ushbu operatsiyalarning keng tarqalganligi, ommaviy xarakterga egaligi hamda ularning huquqiy tabiatidagi mavhumlik darajasi yuqoriligi sababli, ularni huquqiy jihatdan yagona xalqaro standartlar asosida tartibga solish zarurati tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda

Natijalar

Ilmiy manbalarda bank kafolati va sug'urta institutlari o'rtasidagi bog'liqlik kamroq tadqiq qilingan bo'lsa-da, bank kafolati va kredit munosabatlari masalasi keng miqyosda o'rganilgan. Bank kafolatlari va sug'urtalashning qiyosiy tahliliga bo'lgan e'tiborning ortishi ushbu xizmat turlarining amaliyotda ko'pincha bir-biriga raqobatbardosh bo'lishi bilan izohlanadi. Shu bilan birga, bu raqobat ko'pincha milliy qonunchilik darajasida ham mustahkamlangan.

Bank kafolati va kreditni solishtirish amaliyotda ko'pincha banklarda kredit va kafolat olish uchun berilgan arizalarni ko'rib chiqish tartibini tavsiflash bilan bog'liq. Kuban Davlat Universiteti huquq fakulteti o'qituvchisi **D.A. Palin** ushbu moliyaviy mahsulotlar o'rtasidagi munosabatlarni batafsil tahlil qilgan.

Professor **P. Gud** fikricha, huquqiy nuqtai nazardan zaxira akkreditiv talab bo'yicha beriladigan kafolat bilan deyarli bir xil bo'lib, faqat nomi boshqacha. Shu bilan birga, kafolatning amal qilish muddati prinsipal va kafil o'rtasidagi shartnomaviy kelishuvga bog'liq emasligi ta'kidlanadi. Ushbu qarash tarafdorlari orasida **B.M.**

Gongalo va **A.M. Erdelevskiy** ham bor. Ular fikricha: *“Prinsipal va kafil o‘rtasida yozma kelishuv mavjud emasligi kafilning benefitsiar oldidagi kafolat majburiyatlarini bekor qilmaydi.”*

Olimlar tomonidan ilgari surilgan yondashuv asosli va qonunchilik nuqtai nazaridan maqbul deb hisoblanadi. Shu bilan birga, bank kafolatini berish bo‘yicha yozma kelishuvning yo‘qligi ushbu kafolatning haqiqiy emasligini anglatmaydi. Ba’zi tadqiqotchilar bank kafolatining asosiy xususiyati sifatida mustaqillik tamoyilining ustuvorligini ta’kidlaydilar. Shu sababli, yuridik fanlari doktori, professor **V.V. Vitryanskiy** fikriga ko‘ra: *“...kafilning benefitsiar oldidagi bank kafolatida nazarda tutilgan majburiyati (va ularning o‘zaro munosabatlari) asosiy majburiyatga bog‘liq emas.”*

Boshqa olimlar esa kafolatning xavfsizlik xususiyatini hisobga olish zarurligini ta’kidlaydilar. Ularning fikricha: *“...kafilning majburiyati asosiy majburiyatdan to‘liq mustaqil bo‘la olmaydi...”* Sababi, benefitsiar kafolat doirasidagi to‘lovni talab qilganda, asosiy majburiyatning bajarilmagan sabablarini ko‘rsatishi lozim. Shu bilan, kafil faqat asosiy majburiyat bajarilmagan taqdirda kafolat bo‘yicha to‘lovni amalga oshiradi.

Iqtisod fanlari doktori, professor **Sharbat Abdullaeva** o‘zining *“Bank ishi”* nomli asarida ***“Bank kafolati va uning kreditlashdagi roli”***ga alohida e’tibor qaratgan. U fikricha: *“Bank, kreditor, qarz oluvchi va garant o‘rtasidagi munosabatlarda eng muhim jihat – bu bank kafolatining kuchga kirish vaqtini aniqlashdir. Odatda, bank kafolati berilganida qarz oluvchi garantga bank xizmati to‘laydi. Ushbu omil amaliyotda kafolatning kuchga kirishida muhim rol o‘ynaydi.”*

Bir tomondan, yangi ilg‘or texnologiyalar va standartlarni qo‘llash, ularning imkoniyatlarini to‘liq tushunish va samarali foydalanish muhim ahamiyatga ega. Boshqa tomondan, amaldagi huquqiy normalarni tatbiq etish bo‘yicha dastlabki natijalarni tahlil qilish, bank kafolatlari bilan bog‘liq muammolarni ilmiy asosda o‘rganish, holatni baholash hamda bank kafolatlarini rivojlantirish yo‘llarini aniqlash imkonini beradi.

Xalqaro huquq sohasida moliyaviy va tijorat faoliyatini amalga oshirish jarayonida har doim tomonlardan biri o‘z majburiyatlarini bajarmaslik yoki ulardan voz kechish xavfi bilan yuzma-yuz keladi. Ushbu xavflar nafaqat xalqaro, balki milliy darajada ham mavjud. Shu sababli, moliyaviy yo‘qotishlardan himoya qilish maqsadida, ko‘plab mamlakatlarda bank mahsulotlaridan biri sifatida bank kafolati qo‘llaniladi.

Bank kafolati korxonalarning kredit layoqatini tahlil qilish vositasi sifatida xizmat qiladi va bitimga ishonchni mustahkamlashga yordam beradi. Shu bilan birga, u moliyaviy jarayonlarni tezlashtiradi va keng miqyosli savdoni rag‘batlantiradi,

natijada milliy va xalqaro bozorda tadbirkorlik faoliyatini rivojlantiradi. Bank kafolatlarini tartibga soluvchi normativ hujjatlarni tatbiq etish esa bir qator ijobiy natijalarga olib keladi.

Muhokama

Kafolat milliy va xorijiy valyutada berilishi mumkin. Bank tomonidan prinsipal (mijoz) foydasiga berilgan kafolat doirasida benefitsiar uchun kafolat summasi yoki uning ma'lum qismi to'lab berilgan hollarda, prinsipal tomonidan bankga kafolat asosida to'langan mablag'ning qaytarilishi aynan to'lab berilgan valyutada amalga oshiriladi. Agar kafolat shartnomasida boshqa tartib nazarda tutilmagan bo'lsa, benefitsiarga tegishli bo'lgan bank talabini boshqa shaxsga o'tkazish mumkin emas.

Bank quyidagi shakllarda kafolatlarini berishi mumkin:

a) Bo'nak to'lovini qaytarish kafolati – Prinsipal tomonidan benefitsiar bilan tuzilgan shartnoma shartlarini bajarmaslik oqibatida benefitsiar tomonidan prinsipalga bo'nak sifatida o'tkazilgan mablag'ni bank qaytarib to'lash majburiyatini oladi.

b) To'lovni amalga oshirish kafolati – Prinsipal va benefitsiar o'rtasida imzolangan shartnoma asosida yetkazib berilgan mahsulot yoki xizmatlar uchun to'lov belgilangan muddat va miqdorda amalga oshirilmagan hollarda, benefitsiar tomonidan taqdim etilgan to'lov talabnomasi va unga ilova qilingan shartnomaviy hujjatlar (mahsulot yetkazilganini yoki xizmat bajarilganini tasdiqlovchi hujjatlar) asosida bank ushbu to'lovlarni amalga oshirish majburiyatini oladi.

c) Tender savdolari kafolati – Prinsipal (tender ishtirokchisi) tender qoidalariga binoan belgilangan majburiyatlarini bajarmagan hollarda, bank kafolatda ko'rsatilgan mablag'ni benefitsiar (buyurtmachi) foydasiga to'lab berish majburiyatini oladi.

Kafolatning asosiy shartlari unga berilgan muddati va kafilning javobgarligi cheklangan pul miqdori hisoblanadi. Agar kafolatda ushbu shartlar belgilangan bo'lmasa, bu uning haqiqiy emasligini anglatadi. Bank kafolatlari odatda qaytariladigan asosda beriladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Rossiya Federatsiyasida xizmat ko'rsatgan fan arbobi, iqtisod fanlari doktori, professor O. I. Lavrushin tahriri ostidagi "Банковское дело" kitobi, Moskva 2012- yil.

2. Soboleva N.V. "Банковская гарантия как способ обеспечения исполнения обязательств" dissertatsiyasi, Tomsk 2012- yil.

3. Kuban davlat universiteti huquq fakulteti o'qituvchisi Palin D.A. ning "Банковская гарантия как финансовый продукт: сравнительный анализ" maqolasi, 2012 - yil.

4. 1995-yil 11-dekabrda Nyu-Yorkda qabul qilingan Birlashgan Millatlar Tashkilotining "Mustaqil kafolatlar va zaxira akkreditivlar to'g'risida"gi konvensiyasi.

5. Iqtisod fanlari doktori, professor Sharbat Abdullaevaning “Bank ishi” nomli kitobi.

6. Vladimir Aleksandrovich Klimentevning ilmiy ishi — "Некоторые вопросы истории банковской гарантии" 2011- yil.

7. Reint Gropp, Kristian Gruendl va Andre Guetler, “THE IMPACT OF PUBLIC GUARANTEES ON BANK RISK TAKING” kitobi, 2010- yil.